

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

HUMANITARIUM

ТОМ 44

ВИПУСК 1

ПСИХОЛОГІЯ

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – 2020

Humanitarium. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.); Ніжин (Чернігів. обл.): Лисенко М. М., 2020. Том. 44, Вип. 1 : Психологія. 170 с.

Збірник наукових праць засновано у 2000 році.

До 2017 року виходив під назвою «Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць».

Засновник:

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №22958-12858ПР від 17.07.2017 року.

Збірник затверджено наказом Міністерства освіти і науки України як фахове видання з психологічних наук від 28.12.2017 №1714.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

ВОЛЖЕНЦЕВА І. В., доктор психологічних наук, професор, академік Української технологічної академії (УТА) (Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БРИЧ Г., PhD в галузі психології, професор (Польща);

ВАСИЛЬКЕВИЧ Я. З., кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар, Україна);

ГЮЛЕРЧЕ Х., Ph.D., (Туреччина);

КАЛМІКОВ Г. В. кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

КАЛМІКОВА Л. О., доктор психологічних наук, професор (Україна);

КИРИЧЕНКО Т. В., кандидат психологічних наук, доцент (Україна);

КІКІНЕЖДІ О. М., доктор психологічних наук, професор (Україна);

МИСАН І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

ТКАЧУК Т. А., доктор психологічних наук, професор (Україна);

УРБАНОВСКА Є., PhD в галузі психології, доцент (Словаччина);

ХАРЧЕНКО Н. В., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

ШИМКО В. А., доктор психологічних наук, професор (Україна).

Рекомендовано вченою радою ДНВЗ Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (протокол № 7 від 11 лютого 2020 р.)

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION
«PEREIASLAV-KHMELNYTSKYI HRYHORII SKOVORODA
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»

HUMANITARIUM

VOLUME 44

ISSUE 1

PSYCHOLOGY

PEREIASLAV-KHMELNYTSKYI – 2020

Humanitarium. – Pereiaslav-Khmelnytsky (Kyiv reg.) ; Nizhyn (Chernihiv reg.) : Lysenko M. M., 2020. Vol. 44, Iss. 1 : Psychology. 170 p.

Collection of scientific works was founded in 2000.

Until 2017 it published as «The Journal of Humanities of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» : collection of scientific works».

Founders:

SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

State registration certificate KB №22958-12858IIP from July 17, 2017.

The collection was approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine as professional edition in psychology sciences from December 28, 2017 №1714.

CHIEF EDITOR:

VOLZHENTSEVA I. V., Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Academician of Ukrainian Academy of Technology (UTA) (Ukraine).

EDITORIAL BOARD:

BRICH G., PhD in Psychology, Professor (Poland);

VASYLKEVYCH Ya. Z., Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor (responsible secretary, Ukraine);

GÜLERCE H., PhDr., Assistant Professor at the department of Sociology at Harran University;

KALMYKOV H. V. Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine);

KALMYKOVA L. O., Doctor of Psychological Sciences, Professor (Ukraine);

KYRICHENKO T. V., Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor (Ukraine);

KIKINEZHDI O. M., Doctor of Psychological Sciences, Professor (Ukraine);

MYSAN I. V., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine);

TKACHUK T. A., Doctor of Psychological Sciences, Professor (Ukraine);

URBANOVSKA E., PhD in Psychology, Assistant Professor (Slovakia);

KHARCHENKO N. V., Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor (Ukraine);

SHIMKO V. A., Doctor of Psychological Sciences, Professor (Ukraine).

Recommended by the Academic Council of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (proceedings № 7 from February 11, 2020)

УДК 159.922.1+37.015.3

DOI 10.31470/2308-5126-2020-44-1-73-88

Ольга Кізь,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

Olha Kiz,
Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor of the
Department of Psychology
of Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University

E-mail: olgakiz55@ukr.net
ORCID 0000-0001-8571-0914

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ГЕНДЕРНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ У СФЕРІ ШЛЮБУ ТА СІМ'Ї

У статті здійснено аналіз чинників сімейного середовища, що здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних відносин у системах «чоловік-дружина», «батьки-діти» та перешкоджають розвитку паритетних взаємин у приватному житті. Гендерні відносини у сфері шлюбу та сім'ї розглянуто як реальні практики і моделі міжстатевої взаємодії, поведінка, цінності і соціальні норми, що визначають організацію сімейного життя і культуру сімейних стосунків. Розкрито дефініцію «гендерна депривація у сфері шлюбу та сім'ї» як позбавлення, з якими стикаються жінки та чоловіки при виконанні подружніх і батьківських ролей через дію гендерних уявлень, стереотипів і настановлень, наявних у свідомості, та гендерних упереджень, відображених у поведінці суб'єктів подружньої та батьківсько-дитячої взаємодії, що породжують статево диференціацію, стратифікацію, порушення гендерної рівноваги у розподілі домашніх обов'язків, виконанні господарсько-побутових, виховних, опікуючих, рекреаційних та інших сімейних ролей у сферах домашньої неоплачуваної праці. Наголошено на загостренні суперечностей між партнерами в орієнтації на егалітарний або патріархальний тип побудови внутрісімейних взаємин та тенденції до дисфункціонального розвитку сучасної сім'ї, проявами якого є переобтяження жінок сімейними обов'язками, негнучкість сімейних норм, неузгодженість рольової поведінки, ігнорування потреб і почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія, домашнє насильство, розмитість життєвих планів сім'ї. Означено умови подолання гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї: гендерно орієнтована державна сімейна політика як інструмент укріплення і розвитку соціального інституту сім'ї, забезпечення всебічного розвитку сім'ї та її членів, запобігання та протидії домашньому насильству; утвердження у суспільстві цінності паритетних подружніх взаємин, рівного розподілу домашніх обов'язків, обопільно відповідального батьківства/материнства; просвітницька діяльність задля посилення егалітарних та послаблення патріархальних засад функціонування сучасної української сім'ї, формування нульової толерантності суспільства до домашнього насильства; підвищення гендерної чутливості населення, розширення прав та забезпечення можливостей дружини і чоловіка на особистісний і професійний розвиток; активізація особистісних ресурсів жінок і чоловіків для вибору оптимальних стратегій самореалізації у сфері шлюбно-сімейних стосунків та інших сферах суспільного життя.

Ключові слова: гендерні упередження, гендерні стереотипи, шлюбно-сімейні стосунки, гендерна депривація у сфері шлюбу та сім'ї, егалітарна (партнерська) сім'я, домінаторна (патріархальна) сім'я, паритетні подружні взаємини, функції сім'ї.

The article deals with the factors of the family environment that have a depriving effect on the participants of gender relations in the systems "husband-wife", "parents-children" and hinder the development of parity relations in private life. Gender relations in the field of marriage and family are considered as real practices and models of intersex interaction, behavior, values and social norms that determine the organization of family life and the culture of family relations. The definition of "gender deprivation in marriage and family" as deprivation faced by women and men in the performance of marital and parental roles due to gender perceptions, stereotypes and attitudes present in the mind, and gender prejudices reflected in the behavior of individuals of marital and parent-child interaction, which generate gender differentiation, stratification, gender

Psychology

imbalance in the distribution of household responsibilities, household, educational, guardianship, recreational and other family roles in the field of unpaid domestic work. The aggravation of contradictions between partners in focusing on the egalitarian or patriarchal type of building family relationships and the tendency to dysfunctional development of the modern family, which manifests itself in overburdening women with family responsibilities, inflexibility of family norms, inconsistency of role behavior, ignoring the needs and feelings of family members, conflict interaction, domestic violence, blurred family life plans have been emphasized. The conditions for overcoming gender deprivation in the field of marriage and family are identified: the gender-oriented state family policy as a tool for strengthening and developing the social institution of the family, ensuring the comprehensive development of the family and its members, preventing and resisting domestic violence; the approval in the society the value of parity marital relations, equal distribution of domestic responsibilities, mutually responsible fatherhood / motherhood; educational activities to strengthen the egalitarian and weaken the patriarchal foundations of the modern Ukrainian family, the formation of zero tolerance of society to domestic violence; increasing the gender sensitivity of the population, expanding the rights and providing opportunities for a wife and a husband for personal and professional development; activation of personal resources of women and men to choose the optimal strategies of self-realization in the field of marital and family relations and other spheres of public life.

Keywords: *gender prejudices, gender stereotypes, marital and family relations, gender deprivation in the field of marriage and family, egalitarian (partner) family, dominant (patriarchal) family, parity marital relations, family functions.*

Постановка проблеми. У центрі сучасної європейської та національної політики рівності – проблема забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства, у сфері родинного буття та шлюбно-сімейних стосунків зокрема, що суголосно світовим стандартам утвердження паритетної демократії та відповідає егалітарним запитам українського суспільства. У проблемне поле досліджень українських науковців увійшло вивчення наявних і можливих перепон, бар'єрів, чинників гендерної депривації (соціальних, психологічних, економічних, політичних тощо), що постають на шляху реалізації жінками і чоловіками свого особистісного потенціалу при виконанні сімейних та професійних ролей.

Актуальність дослідження проблеми гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї зумовлена загальною кризою інституту сім'ї, що виявляється у кількісних (значна кількість розлучень і дисфункційних сімей; зменшення показників народжуваності дітей і стійка орієнтація на малодітну сім'ю; поширеність культури «чайлдфрі» як добровільної бездітності; зростання кількості випадків домашнього насильства тощо) та якісних показниках (трансформація суспільних та сімейних цінностей; зниження значення сім'ї в системі життєвих пріоритетів особистості; структурно-функціональна перебудова сім'ї; окостеніння патріархальних норм; укорінення гендерних стереотипів та сексистських настановлень; ослаблення виховної функції сім'ї; погіршення дитячо-батьківських взаємин тощо). Стан інституту сім'ї вважають одним із найважливіших індикаторів соціальної стабільності й благополуччя [Сім'я і сімейні відносини..., 2009]. Очевидно, що за таких умов необхідними є ґрунтовні дослідження сучасної української сім'ї та пошук зовнішніх, внутрісімейних та внутріособистісних ресурсів для подолання і попередження гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям наукового вивчення проблеми гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї є нормативно-

правові імперативи, відображені в міжнародних (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Пекінська платформа дій, Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», Цілі сталого розвитку до 2030 року (Ціль «Гендерна рівність для всіх») тощо) і національних (Сімейний кодекс України, Закони України «Про рівні права і можливості жінок і чоловіків», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року тощо) державних документах, концептуальні положення яких постулюють забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у сфері шлюбу та сім'ї.

У наукових працях проблема гендерної депривації у шлюбно-сімейних стосунках прицільно не означається і такий термін не використовується, проте різноманітні дослідження стали для нас джерелом теоретичного аналізу чинників сімейного середовища, що здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних відносин у системах «чоловік-дружина», «батьки-діти» в сучасній українській сім'ї, перешкоджають розвитку паритетних взаємин у приватному житті подружжя та вихованні дітей, негативно впливають на самореалізацію й породжують бар'єри для професійного розвитку жінок і чоловіків, обмежують прояв їхнього індивідуального творчого потенціалу.

У фокус теоретичного аналізу потрапили праці науковців, у яких розкрито соціально-економічні (С. Аксьонова, О. Коломієць, Е. Лібанова, Л. Слюсар), соціологічні (І. Голод, Г. Дворецька, Н. Лавринович, М. Лукашевич, Т. Марцинюк, О. Стрельник, Я. Щепанський), медико-сексологічні (Д. Ісаєв, В. Каган, І. Кон, В. Кравець, Е. Непочатова-Курашкевич, З. Шкіряк-Нижник), психологічні (М. Боришевський, Т. Буленко, О. Васютинський, Т. Говорун, О. Кізь, О. Кікінежді, Л. Мороз, Н. Пезешкіан, В. Сатир, Т. Титаренко, Т. Яблонська), соціально-педагогічні (В. Барський, В. Бойко, М. Вовчик-Блакитна, Є. Ільїна, В. Кравець, Г. Лактіонова, В. Сухомлинський, І. Трухін) аспекти життєдіяльності сім'ї та її членів задля пошуку індикаторів депривування особистості жінки чи чоловіка як суб'єктів шлюбно-сімейних та батьківсько-дитячих взаємин. Науковий інтерес також викликали праці, в яких висвітлено проблему психологічної готовності до створення сім'ї (А. Аккерман, М. Алексєєва, Т. Буленко, Е. Гетерінгтон, І. Дубровіна, З. Кісарчук, М. Мацковський, В. Томан), досліджено різні типи сімей (М. Карпа, І. Крупник, Т. Мостафа, О. Посвістак), взаємини сиблінгів (О. Алмазова, М. Кузьміна, С. Фурса, Д. Юсель), гендерні аспекти шлюбно-сімейних стосунків (Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кізь, В. Кравець), готовність до усвідомленого та відповідального батьківства/материнства (О. Баженова, Л. Баз, О. Безпалько, В. Брутман, А. Варга, І. Зверєва, О. Копил, С. Мещерякова, Г. Філіппова) тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування дефініції «гендерна депривація у сфері шлюбу та сім'ї» та характеристика чинників сімейного середовища, що здійснюють депривуючий

вплив на учасників гендерних відносин у системах «чоловік-дружина», «батьки-діти».

Виклад основного матеріалу. Базуючись на результатах аналізу законодавчих норм та наукових джерел, гендерні відносини у сфері шлюбу та сім'ї ми розглядаємо як реальні практики і моделі міжстатевої взаємодії, як визнані в громадянському суспільстві і державі базові рольові відносини, поведінка, цінності і соціальні норми, які визначають організацію сімейного життя, структуру сім'ї, культуру сімейних відносин.

Гендерна культура особистості у сфері шлюбно-сімейних стосунків є складним феноменом, який включає її гендерну обізнаність, гендерну компетентність, гендерну чуйність, гендерний світогляд, егалітарну самосвідомість, гендерну рефлексію тощо. Ціннісно-змістовий складник гендерної культури є сукупністю особистісно значущих егалітарних прагнень, ідеалів, переконань і поглядів. Гендерна обізнаність передбачає оволодіння системою знань щодо рівності прав, свобод, обов'язків, відповідальності та шансів жінок і чоловіків у життєдіяльності родини і самотворенні власної особистості. Гендерна компетентність у сфері шлюбно-сімейних стосунків включає знання про різноманітність гендерних стандартів та здатність до реконструкції статевих стереотипів. Гендерно компетентна особистість не лише знає і розуміє, але й реально та ефективно використовує гендерні знання у вирішенні життєвих проблем у сфері шлюбу та сім'ї. Гендерна толерантність передбачає повагу до прав і шанобливе ставлення до індивідуальності шлюбного партнера та інших членів родини. Гендерна рефлексія у подружніх стосунках – це відслідковування, а також усвідомлення власних внутрішніх змін жінками і чоловіками при виконанні гендерних ролей на різних етапах побудови родинних взаємин, що формується через розвиток психологічної проникливості, спостережливості, умінь соціальної перцепції, пізнання себе як суб'єкта шлюбно-сімейних стосунків [Кізь, 2013; Кікінежді, 2011].

Сімейний кодекс України (далі – СК) означає підвалини формування партнерських засад у шлюбі і сім'ї та розвитку паритетної демократії у приватному житті. Відповідно до ст. 3 СК, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважають сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [Сімейний кодекс..., 2002].

Відповідно до ст. 21 СК шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Подружжям є особи, які перебувають у шлюбі та, відповідно, іменуються чоловіком та дружиною. Ст. 74 СК охарактеризовує ще один тип відносин: жінка та чоловік, що

проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою. Такі відносини називають «фактичним шлюбом», «цивільним шлюбом» і вони, з-поміж інших, відповідають таким критеріям: намір жінки та чоловіка встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу; відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою; особи проживають разом і ведуть спільне господарство; взаємне матеріальне забезпечення та піклування; публічність відносин (відсутність приховування їх перед третіми особами) [Сімейний кодекс..., 2002].

Традиційний образ сім'ї, який залишався незмінним упродовж багатьох століть і загалом не набував нових рис, на сучасному етапі розвитку українського суспільства активно перебудовується. Сім'я і шлюб стали лакмусовим папірцем змін, які відбуваються в економічному, соціальному, політичному, культурному, психологічному, релігійному та інших вимірах суспільного буття. Прослідковуються нові тенденції розвитку сім'ї в сучасному суспільстві: орієнтація на професійний розвиток і кар'єрне зростання обох членів подружжя; зростання добробуту сім'ї завдяки працевлаштуванню чоловіка і дружини; відтермінування укладання та офіційної реєстрації шлюбу; нуклеаризація сім'ї; укладання шлюбних контрактів та договорів, що регулюють право власності на спільно нажите майно; співжиття у фактичному шлюбі без офіційної реєстрації; відкладання народження дітей на віддаленішу перспективу; добровільна відмова подружжя від народження дітей; розмежування репродуктивної і сексуальної поведінки тощо.

Характерною особливістю сучасної сім'ї, у порівнянні з традиційно-багатопоколінною сім'єю, є її нуклеарність (до складу сім'ї входять лише батьки та діти). Нуклеарні сім'ї поділяють на складні (повні нуклеарні сім'ї з декількома дітьми), звідні або бінуклеарні (повні нуклеарні сім'ї з дітьми від попередніх шлюбів) та розширені (повні нуклеарні сім'ї з іншими старшими дітьми або родичами у їхньому складі) [Примак, 2012]. Нуклеарний шлюб вимагає якісного і кількісного перегляду сімейних обов'язків, більшої гнучкості та узгодженості у вирішенні проблем сімейного взаєморозуміння [Москаленко, 2013: с. 89]. На плечі сучасної сім'ї при обопільній відповідальності дружини та чоловіка лягає тягар відповідальності за благополуччя, мир, лад і добробут у домі. У сучасних міцних, люблячих сім'ях главою стають залежно від розподілу сфери прийняття рішення, а провідну роль лідера у різних ситуаціях відіграє то один, то інший член подружжя, залежно від здібностей, компетентностей, досвіду у тій чи іншій сфері.

Створюючи сім'ю, більшість людей мріють про демократичний, рівноправний союз, де права одного не порушують прав іншого, де відповідальність взаємна, обов'язки справедливо розподіляються. Саме егалітарні шлюби відзначаються особливою життестійкістю і цілеспрямованістю, дружніми, міцними родинними зв'язками, які наснажують і збагачують кожного з подружжя [Говорун, Кравець та ін., 2004; Кікінежді, Кізь, 2006]. Проте, далеко не кожна сучасна сім'я є взірцем побудови паритетних

Psychology

подружніх взаємин, створення рівних умов для поєднання професійних та сімейних обов'язків членами подружжя, життєздійснення членів родини як самодостатніх особистостей.

Маємо підстави стверджувати, що жінки та чоловіки при виконанні подружніх і батьківських ролей стикаються з численними позбавленнями через дію гендерних уявлень, стереотипів і настановлень, наявних у свідомості, та гендерних упереджень, відображених у поведінці суб'єктів подружньої та батьківсько-дитячої взаємодії, що породжують статеву диференціацію, стратифікацію, порушення гендерної рівноваги у розподілі домашніх обов'язків, виконанні господарсько-побутових, виховних, опікуючих, рекреаційних та інших сімейних ролей у сферах домашньої неоплачуваної праці, які ми означаємо узагальнюючим терміном «гендерна депривація у сфері шлюбу та сім'ї».

Чинниками гендерної депривації є розгалужена система різнобічних ускладнень життєвого простору особистості жінки та чоловіка у сфері родинного буття, що позбавляють їх можливостей для повноцінного й повномірною особистісного і професійного розвитку через ослаблення внутрішніх психологічних ресурсів і створення зовнішніх перешкод для життєздійснення та самоактуалізації.

Середовищем гендерної депривації є домінаторна (традиційна) сім'я, нормативними засадами якої, згідно Т.Говорун та О.Кікінежді, є такі характеристики: нерівномірний розподіл влади, зловживання нею; керівництво, базоване на силі; ригідність статевих ролей; статевотипізовані родинні обов'язки та статєва сегрегація інтересів; суворі правила родинного життя; деструктивний спосіб розв'язання конфліктів; невдачі та помилки приховуються, засуджуються, зазнають обструкції, довго пригадуються; відсутність поваги до приватних справ, особистих таємниць, тотальна підконтрольність поведінки; почуття незахищеності, підпорядкованості, самотності, переживання почуття провини, тривожності, депресії; закритість сімейного життя, подружніх стосунків від суспільного життя; виховання дітей в умовах гіперконтролю, підпорядкованості, звітності, слухняності [Говорун, Кікінежді, 2004: с. 27].

Натомість партнерська (егалітарна) сім'я будується на протилежних від означених вище нормативних засадах: авторитет кожного, кооперативне використання влади; керівництво, базоване на авторитеті; взаємозамінність статевих ролей; гнучкість розподілу сімейних обов'язків та видів діяльності, подільність діяльності з відповідним розмежуванням інтересів; лабільність правил родинного життя; конструктивний спосіб розв'язання суперечок; невдачі та помилки не приховуються, обговорюються без дорікань, прощаються, забуваються; повага до приватних справ, особистих таємниць, невтручання в інтимний світ без запрошення; сприйняття сім'ї як найбезпечнішого місця, де набувається впевненість у собі, зникають сумніви, тривожність, підвищується настрій; відкритість сімейного життя до соціуму, активне включення подружжя в суспільне життя; виховання в умовах розширення автономії дитини, її

самовизначення, повноправної участі в прийнятті колективних рішень [Говорун, Кікінежді, 2004: с. 27].

Чинником депривації у сфері шлюбу та сім'ї є гендерна стереотипізація масової свідомості. Регулятивна, пояснювальна, ретрансляційна та виправдовуюча функції гендерних стереотипів чітко прослідковується в організації родинного буття. Дихотомічний, двополюсний поділ світу на «чоловіче» і «жіноче» обмежує особистісний розвиток індивіда, знижує можливості взаєморозуміння і спілкування між подружжям, обмежує здатність задоволення вищих психічних потреб в міжстатевій інтеракції. За традиційного розподілу ролей від жінки очікують не лише схильність до служіння, опікування, догляду, емоційну чутливість, навіюваність, чуйність, відданість, самопожертву, але й покірливість, слабкість волі, несміливість, невміння керувати іншими, невпевненість у собі тощо. Полюсне та підпорядковане розмежування ролей жінки і чоловіка відповідає традиційному їх розподілу, притаманному патріархальній родині, в якій володарює чоловік, а жінка прислужує главі сім'ї [Говорун, Кізь, Кікінежді, 2019: с. 15].

Гендерні стереотипи пропагують щастя жінки через її ідентифікацію виключно з роллю матері, підпорядкованої інтересам сім'ї дружини, господині дому, а чоловіка – через його успішність реалізації соціально-економічних, владно-політичних ролей. Такий стереотипізований розподіл функцій статей міру вартості жінки зводить до ступеня її включеності в емоційно-родинні стосунки, що збіднює її соціальний, фаховий потенціал, а чоловіка ставить в позицію управлінця, годувальника, фізично і психічно відірваного від батьківських та подружніх ролей, що обмежує його емоційний та особистісний розвиток [Говорун, Кізь, Кікінежді, 2019: с. 15].

У процесі виявлення і систематизації описових, директивних (вказівних) та табуованих (заборонних) стереотипів щодо «чоловічого» та «жіночого» простежується їх однаковий обсяг і симетричність щодо обох статей. Гендерні стереотипи приписують жінці відповідальність за виховання дітей. За цього подвійна зайнятість жінки не слугує виправданням за допущені нею помилки, а її орієнтація на професійно-освітні, професійно-кар'єрні досягнення, особливо в традиційно визначених чоловічих сферах діяльності, як-то підприємництво, політика, управління, карається насадженням сексистських настановлень про втрату «жіночості», набуття маскуліних рис. У ситуації особистісного індивідуального вибору молоді жінки змушені відступити від кар'єрних прагнень на користь особистого «жіночого» щастя, а чоловіки виявляють ще менше бажань демократизувати обов'язки в родині, адже це потребуватиме їх справедливого розподілу і позбавлення соціальних привілеїв.

Стереотипізація чоловічої статі відбувається через насадження настанови про те, що справжній чоловік – це годувальник і захисник у сім'ї (попри брак власного капіталу у переважній більшості чоловічого населення), а також схеми їх поведінки, в якій нема місця нормальному відреагуванню емоцій у комунікативний спосіб. Натомість ознаками мужності відповідно гендерним стереотипам вважають готовність підтвердити свою психологічну міць

Psychology

агресивністю, ризикованою поведінкою, алкогольними напоями, постійною готовністю до статевого життя та завоювання жінок [Говорун, Кізь, Кікінежди, 2019: с. 17].

Сім'я виконує численні функції (репродуктивну, виховну, соціально-статусну, господарсько-економічну, регулятивну, соціального контролю, комунікативну, феліцітологічну, психотерапевтичну, рекреативну/організації дозвілля та відпочинку тощо), які дозволяють забезпечувати як базові потреби кожного члена, так і загальносімейні та суспільні потреби. На думку В. Москаленко, у сучасній нуклеарній сім'ї виникають нові терапевтичні функції: «погладжування», що здійснюється емоційно-підтримуючими засобами уваги та ласки, та «ремірування» – розуміння і допомога один одному в оцінці позиції з важливих питань, підтримка один одного в самореалізації та особистісному розвитку. Науковиця наголошує, що «новизна цих функцій полягає не в самих функціях, а в їх усвідомленні не тільки як критерія подружніх стосунків, але й також психологічного інструменту регуляції цих стосунків. <...> Психологічний простір нуклеарної сім'ї став більш вузьким, суттєва вага кожного з подружжя в сім'ї – більшою» [Москаленко, 2013: с. 89]. Відтак, диспропорція соціального, професійного і особистісного темпів зростання членів подружжя, відсутність взаємного резонірування, обмеження процесуальності спільного життя, пасивна участь партнерів у житті один одного, недостатня взаємна увага та відсутність спільного простору, в якому розвиваються сімейні стосунки, у сукупності створюють вагомі підстави гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї і можуть призвести до руйнування взаємин.

Суттєво зростає роль внутрішніх психологічних чинників, які стабілізують сімейне життя, зокрема спільності смислів, цінностей подружжя, поглиблення демократичних засад спілкування дорослих і дітей при збереженні авторитетно-підпорядкованої їх позиції в процесі соціалізації, розширення діапазону побутових та репродуктивних ролей чоловіка і жінки за рахунок їх взаємозамінності, підвищення гендерної культури [Говорун, Кікінежди, 2004].

Психологи відмічають, що сімейне благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, вмінням любити і поважати один одного. У такій родині простежується взаємоповага і взаєморозуміння, завдяки яким формується позитивна моральна атмосфера, а при вирішенні внутрішньосімейних проблем такій родині властива розвинена координованість дій. Це створює оптимальні психологічні умови для відчуття суб'єктивного благополуччя, що відображає динамічну емоційно-когнітивну оцінку членами подружжя різних аспектів сімейного життя і себе у ньому, стає підґрунтям для реалізації особистісного потенціалу та збереження психологічного здоров'я.

Натомість у дисфункційній сім'ї її дорослі члени часто орієнтуються на патріархально-домінаторну модель сімейних взаємин, зневажають погляди і почуття партнера, виявляють суперечності в означенні внутрішньо-сімейних і соціокультурних норм, ігнорують здорові сімейні традиції, вирізняються жорсткою конфронтацією гендерно-рольових позицій, конфліктними

взаєминами, тенденціями до патологічного суперництва, дезадаптивною поведінкою, схильністю до маніпулювання партнером або дітьми.

У ході активної взаємодії членів сімейної системи як особистостей зі специфічним життєвим досвідом, сімейними сценаріями (уявленнями про ролі, які має виконувати дружина та чоловік, розподіл обов'язків між ними, норми поведінки, стратегії розв'язання сімейних конфліктів) відбувається їхня трансформація до єдиного спільного. У дослідженнях Н. Пезешкіана розглянуто вплив батьківської сім'ї на виконання дорослими дітьми сімейних ролей та успішність їхнього шлюбу. На думку вченого, від покоління до покоління переходять усталені стратегії поведінки у вирішенні конфліктних ситуацій, цінності, а також структура взаємин. Інформація про сім'ї попередніх поколінь подружньої діади може бути підставою для орієнтовного передбачення того, якою може бути майбутня сім'я. Люди з подібним життєвим досвідом упізнають один одного за патернами поведінки і саме тому вихідці із щасливих батьківських сімей знаходять одне одного і створюють нові щасливі сім'ї [Пезешкіан, 1993]. Тому для попередження гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї значущим є аналіз сімейної динаміки кількох поколінь по лінії дружини і чоловіка з їх подальшою інтерпретацією.

Гендерна соціалізація дитини в традиційній доміаторній сім'ї відбувається на таких самих гендерних засадах, як і в патріархальному суспільстві, в якому чоловіки (батько, брат) виконують предметно-інструментальні ролі за межами сім'ї, а жінки (дружина, сестра) – емоційно-експресивні та опікуючі, обмежені рамками життя родини. Як наголошують Т. Говорун та О. Кікінежді, соціалізація статі є наслідком жорсткої стратифікації домашніх обов'язків і внутрісімейної міжособистісної взаємодії. Патріархальна сім'я є економічним осередком, у якому функція матеріального забезпечення формує жорстку структуру підпорядкування гендерним ролям [Говорун, Кікінежді, 2004].

Дослідження свідчать, що «майже у 70 % сімей респондентів дружина є основним виконавцем хатньої роботи, а саме: приготування їжі, прибирання, прасування, прання, догляду. Чоловіки беруть на себе майже у повному обсязі лише обов'язки з ремонту (дрібного побутового і помешкання) і майже нарівні з дружинами відповідальні за визначення курсу сімейного життя – планування і ведення сімейного бюджету, планування відпустки, вирішення питань накопичення коштів. Разом з тим, кожна друга заміжня жінка зазначила, що у закупівлі продуктів та непродовольчих товарів, а також у догляді за дітьми бере участь чоловік, кожна третя – що чоловік бере участь у приготуванні їжі та прибиранні квартири, а у кожній п'ятій заміжньої респондентки її чоловік бере участь у пранні та прасуванні» [Сім'я та сімейні відносини..., 2009: с. 101-102].

Україна ще 1999 р. ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі з сімейними обов'язками [Конвенція про рівне ставлення..., 1983]. Вона стосується чоловіків і жінок у період реалізації ними батьківського потенціалу та інших осіб, на утриманні яких перебувають діти. Водночас в

Україні і досі не створено оптимальних можливостей поєднувати роботу і родинне життя, графіки роботи на підприємствах ускладнюють балансування сімейного та трудового життя, не забезпечено рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною [Аналітичний звіт..., 2012: с. 7].

Гендерні ролі чоловіків і жінок, зазвичай, передбачають зайнятість у трьох сферах: продуктивній, репродуктивній та праці на благо громади. Продуктивна діяльність включає виробництво товарів і послуг для споживання та торгівлі, працю в промисловості чи сільськогосподарському виробництві, на власний чи чужий бізнес. Продуктивна діяльність приносить прибуток, оскільки є оплачуваною, підвищує статус особи та оцінюється суспільством як «робота» у прямому значенні цього слова. Проте в Україні, як у багатьох інших країнах світу, жінки зайняті на менш престижних і малооплачуваних роботах, їх мало на керівних посадах та існує негласна заборона займатися певними видами діяльності [Як навчати школярів..., 2011: с. 649].

Репродуктивна діяльність спрямована на підтримку родини й турботу про членів родини. Вона включає в себе ведення домашнього господарства: приготування їжі, прання білизни, прибирання, покупки, турботу про здоров'я членів родини тощо. Сюди відносимо і виношування, народження й виховання дітей. Уся ця діяльність займає багато часу і є дуже трудомісткою. За традиційного розподілу репродуктивна робота виконується переважно жінками, оскільки розглядається суспільством як обов'язок жінок і дівчат, як «природне продовження» репродуктивної функції жінки. Як наслідок, ця робота часто не помічається членами сім'ї, не оплачується і не поцінюється у суспільстві.

Діяльність на благо громади включає в себе діяльність у громадському секторі та різноманітну роботу з ведення справ місцевих громад: участь у місцевих політичних подіях, церемоніях та святах, членство у громадських рухах тощо. Ця зайнятість людини рідко береться до уваги, хоча забирає значну кількість добровільно відданого часу і є дуже важливою для духовного та культурного розвитку громади. В Україні у партійній та виборчій діяльності, що передбачає підвищення статусу або оплату, керівні посади займають чоловіки, а низову роботу виконує жіноцтво [Як навчати школярів..., 2011: с. 650].

Жінки та чоловіки можуть бути залучені в усі три сфери діяльності. Однак жінки виконують майже всю репродуктивну й більшу частину продуктивної праці, а також все ширше залучені до громадської і політичної діяльності. Усе це непомірно збільшує робоче навантаження українських жінок. Особливої уваги потребує сфера репродуктивної діяльності – домашньої праці та роботи з догляду за членами родини (малими дітьми, родичами похилого віку, недієздатними або хворими членами сім'ї). Вона не вважається престижною, почасти є непомітною, неоплачуваною, непошанованою. Проте, роль її – величезна. Завдяки цій праці сім'я має можливість заощадити значні кошти на оплату соціальних послуг (прання, приготування їжі, виховання і навчання дітей). Проте, репродуктивна праця жінок в Україні не цінується і не поважається, досі відсутні науково обґрунтовані економічні розрахунки її вартості.

В аналітичному дослідженні, проведеному Київським інститутом гендерних досліджень задля оцінки стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС, наголошується на недостатньому усвідомленні проблем жінок, які проживають у сільській місцевості. Жінки складають 52,8% сільського населення країни, більшість з яких – самотні жінки похилого віку. Доступ сільських жінок до оплачуваної праці низький; приблизно 2/3 сільських мешканок працездатного віку зайняті переважно неформально або самозайняті. Їхня праця у домогосподарствах не зараховується до трудового стажу, а самозайняті жінки не мають права на соціальне страхування, та, відповідно, пенсійне забезпечення. Унаслідок цього, соціальний захист сільських жінок часто відсутній, позаяк жінки, які працюють у неформальному секторі економіки, зокрема в особистих сільських господарствах, не охоплені нормами трудового законодавства та соціальним страхуванням. Їхня зайнятість ніде й ніким не реєструється і не зараховується у так званій «трудовай» чи «пенсійній стаж». У разі тимчасової втрати працездатності, неможливості чи недоцільності вести своє господарство з економічних причин, або при досягненні пенсійного віку, ці жінки не отримують соціального захисту. На погіршення становища жінок вплинуло також скорочення соціальних послуг, зокрема відсутність у більшості сіл дитячих садків, медичних закладів. У державних програмах відсутні тимчасові спеціальні заходи в інтересах цих уразливих груп жінок, що піддаються множинній дискримінації [Скорик, 2017: с. 12].

У традиційній доміаторній сім'ї недооцінка потрійної зайнятості жінки призводить до надексплуатації жіночої праці. Натомість в егалітарній сім'ї у побутовій сфері життєдіяльності жінку вивільнено від переобтяження репродуктивною працею завдяки гнучкому перерозподілу домашніх обов'язків між усіма членами родини з урахуванням ступеню їхньої зайнятості. Відтак, це сприяло усуненню вагомого чинника гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї, створенню умов для відпочинку жінок, розширенню їхніх можливостей для освіти і самоосвіти, особистісного розвитку, кар'єрного росту.

Чинником гендерної депривації у сфері шлюбу і сім'ї є таке ганебне для нашого суспільства явище, як домашнє насильство, під яким розуміють «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [Закон України про запобігання..., 2018].

У ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» означено 4 форми домашнього насильства:

- економічне, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними,

Psychology

залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

- психологічне, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

- сексуальне, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

- фізичне, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [*Закон України про запобігання...*, 2018].

Особами, які потраждали від домашнього насильства, найчастіше є жінки та діти (дитина-свідок також прирівнюється до жертви), але разом з тим постраждалими можуть бути чоловіки і хлопці. Тому правомірно стверджувати, що будь-яка форма домашнього насильства ставить під загрозу безпеку, добробут та психологічне благополуччя будь-кого із членів сім'ї і є чинником гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї.

Дослідження насильства над жінками в Україні, проведене у 2018 році під керівництвом ОБСЄ, виявило вражаючі результати. Дві третини (67%) жінок стверджують, що у віці 15 років і старшому вони зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства з боку партнера або іншої особи. Найчастіше кривдниками виступають попередні партнери. Майже три з десяти жінок (28%), у яких був раніше попередній партнер, кажуть, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства з його боку. 15% жінок, у яких зараз є партнер, стверджують, що вони зазнали фізичного або сексуального насильства від свого нинішнього партнера; 24% від усіх жінок (віком від 18 до 74 років) стверджують, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства від іншої, ніж партнер, особи. 10% жінок стикалася з переслідуванням. Якщо брати до уваги жінок віком від 15 років і старших, то майже половина (49%) з них стверджує, що зазнала сексуального домагання, причому 17% респонденток стверджують, що це трапилося протягом 12 місяців, що передували дослідженню [*Добробут і безпека жінок...*, 2019: с. 4].

Новим механізмом захисту потерпілої, наданим Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», є можливість винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника – спеціального заходу протидії домашньому насильству, що вживається працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи або за власною ініціативою уповноваженого органу поліції за результатами оцінки ризиків і він діє від одного до десяти днів. Ще один дієвий механізм – винесення обмежувального припису щодо кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи (вноситься судом на строк до 6 місяців) [*Закон України про запобігання..., 2018*].

Проте, табування проблеми домашнього насильства, відсутність щодо нього нульової толерантності в українському суспільстві, небажання «вносити сміття з хати» та низький рівень обізнаності громадян щодо можливостей отримання допомоги ускладнюють проблему надання підтримки постраждалим жінкам. Укорінені у свідомості гендерні стереотипи, забобони, звичаї, упередження та неспроможність самотужки розірвати «коло насильства» є перепонами для звернення до правоохоронних органів та суду за захистом.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження дає підстави означити умови подолання гендерної депривації у сфері шлюбу та сім'ї: гендерно орієнтована державна сімейна політика як інструмент укріплення і розвитку соціального інституту сім'ї, забезпечення всебічного розвитку сім'ї та її членів, запобігання та протидії домашньому насильству; утвердження у суспільстві цінності паритетних подружніх взаємин, рівного розподілу домашніх обов'язків, обопільно відповідального батьківства/материнства; просвітницька діяльність задля посилення егалітарних та послаблення патріархальних засад функціонування сучасної української сім'ї, формування нульової толерантності суспільства до домашнього насильства; підвищення гендерної чутливості населення, розширення прав та забезпечення можливостей дружини і чоловіка на особистісний і професійний розвиток; активізація особистісних ресурсів жінок і чоловіків для вибору оптимальних стратегій самореалізації у сфері шлюбно-сімейних відносин та інших сферах суспільного життя.

Дотримання егалітарних засад побудови шлюбно-сімейних стосунків, розуміння сутності партнерських взаємин у побудові шлюбу та сім'ї, взаємоповага та взаємотурбота, засвоєння системи знань щодо рівності прав, свобод, обов'язків, відповідальності і можливостей жінок та чоловіків у житті родини в сукупності створюють реальні можливості для особистісного та родинного щастя, розширяють сферу самореалізації жінок і чоловіків у виконанні подружніх та батьківських ролей, утверджуватимуть однакову вагомість обох

членів подружжя у функціонуванні сім'ї, рівні права у професійному розвитку, самотворенні власної особистості, успішному життєздійсненні.

ЛІТЕРАТУРА

- Аналітичний звіт...*, 2012 – Аналітичний звіт за результатами дослідження умов для розвитку економічних можливостей жінок в Україні як фактора, що сприяє гендерній рівності (за ініціативою Міністерства соціальної політики України та за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні) / Укладач: Галустян Ю. М. Київ, 2012. 80 с.
URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/100200.pdf>
- Говорун, Кізь, Кікінежді, 2019* – Говорун Т. В., Кізь О. Б., Кікінежді О. М. Гендерна терапія як інновація у роботі психолога з молодим подружжям. *Інноваційні технології розвитку психологічних ресурсів особистості*: колективна монографія. Херсон : ХДУ, 2019. С. 7-27.
- Говорун, Кікінежді, 2004* – Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
- Говорун, Кравець та ін., 2004* – Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2004. 144 с.
- Добробут і безпека жінок, 2019* – Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. Доповідь про результати дослідження.
URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf
- Дослідження потреб батьків...*, 2013 – Дослідження потреб батьків під час повернення їх до професійної діяльності після відпустки по догляду за дитиною. Київ : Ліга соціальних працівників, 2013.
- Закон України «Про забезпечення...», 2015* – Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
- Закон України про запобігання...*, 2018 – Закон України про запобігання та протидію домашньому насильству.
URL: https://kodeksy.com.ua/pro_zapobigannya_ta_protidiyu_domashn_omu_nasil_stvu/1.htm
- Кізь, 2013* – Кізь О. Б. Інноваційні просвітницькі технології формування гендерної культури студентської молоді у сфері шлюбно-сімейних стосунків. *Гендерні дослідження: прикладні аспекти* : наук. Монографія / В. П. Кравець та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2013. С. 335-336.
- Кізь, 2017* – Кізь О. Б. Підготовка юнацтва до шлюбно-сімейних стосунків в контексті формування гендерної культури. *Гендерна парадигма освітнього простору* / за заг. ред. Дороніної Т. О. Кривий Ріг : ВЦ КДПУ. 2017. Вип. 5. С. 76-88.
- Кікінежді, 2011* – Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : «Навчальна книга–Богдан», 2011. 400 с.
- Кікінежді, Кізь, 2006* – Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2006. 160 с.
- Конвенція про рівне ставлення...*, 1983 – Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156. Ратифіковано Законом №1196-XIV від 22.10.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text
- Москаленко, 2013* – Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
- Пезешкиан, 1993* – Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия. Семья как психотерапевт. Москва : Смысл, 1993. 331 с.
- Примак, 2012* – Примак Ю. В. Соціально-психологічні механізми формування особистісної ідентичності підлітків у нуклеарній сім'ї : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2012. 20 с.
- Сім'я та сімейні відносини...*, 2009 – Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ; Український центр соціальних реформ; Фонд народонаселення ООН. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
- Сімейний кодекс...*, 2002 – Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- Скорик, 2017* – Скорик М. М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС. Аналітичне дослідження. Київ, Бюро соціальних та політичних розробок, 2017. 78 с.

Як навчати школярів..., 2011 – Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять. Навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів / Т. Говорун та ін.; за заг. ред. проф. Т. Говорун. Київ : Гнозис, 2011. 806 с.

REFERENCES

- Analitichnyi zvit...*, 2012 – Analitichnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia umov dlia rozvytku ekonomichnykh mozhlyvostei zhinok v Ukraini yak faktora, shcho spryiaie gendernii ravnosti (za initsiatyvoiu Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy ta za pidtrymky Koordynatora proektiv OBSie v Ukraini) / Ukladach : Halustian Yu. M. Kyiv, 2012. 80 s.
URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/100200.pdf>
- Hovorun, Kiz, Kikinezhdi*, 2019 – Hovorun T. V., Kiz O. B., Kikinezhdi O. M. Genderna terapiia yak innovatsiia u roboti psykholoha z molodym podruzzhiam. *Innovatsiini tekhnologii rozvytku psykholohichnykh resursiv osobystosti*: kolektyvna monohrafiia. Kherson : KhDU, 2019. S. 7-27.
- Hovorun, Kikinezhdi*, 2004 – Hovorun T. V., Kikinezhdi O. M. Genderna psykholohiia : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2004. 308 s.
- Hovorun, Kravets ta in.*, 2004 – Hovorun T. V., Kravets V. P., Kikinezhdi O. M., Kiz O. B. Genderni aspekty usvidomlenoho batkivstva: navchalnyi posibnyk. Ternopil : Navchalna knyha–Bohdan, 2004. 144 s.
- Dobrobut i bezpeka zhinok*, 2019 – Dobrobut i bezpeka zhinok. Doslidzhennia nasylstva nad zhinkamy v Ukraini. Dopovid pro rezultaty doslidzhennia.
URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf
- Doslidzhennia potreb batkiv...*, 2013 – Doslidzhennia potreb batkiv pid chas povnennia yikh do profesiinoi diialnosti pislia vidпустky po dohliadu za dytynoiu. Kyiv : Liha sotsialnykh pratsivnykiv, 2013.
- Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia...»*, 2015 – Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rinvnykh prav i mozhlyvostei zhinok ta cholovikiv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
- Zakon Ukrainy pro zapobihannia...»*, 2018 – Zakon Ukrainy pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu.
URL: https://kodeksy.com.ua/pro_zapobigannya_ta_protidiyu_domashn_omu_nasil_stvu/1.htm
- Kiz*, 2013 – Kiz O. B. Innovatsiini prosvitnytski tekhnologii formuvannia gendernoi kultury studentskoi molodi u sferi shliubno-simeinykh stosunkiv. *Genderni doslidzhennia: prykladni aspekty*: nauk. monohrafiia. V. P. Kravets ta in.; za nauk. red. V. P. Kravtsia; Ternopil : Navchalna knyha–Bohdan, 2013. S. 335-336.
- Kiz*, 2017 – Kiz O. B. Pidhotovka yunatstva do shliubno-simeinykh stosunkiv v konteksti formuvannia gendernoi kultury. *Genderna paradyhma osvithoho prostoru / za zah. red. Doroninoi T. O. Kryvyi Rih* : VTs KDPU. 2017. Vyp. 5. S. 76-88.
- Kikinezhdi*, 2011 – Kikinezhdi O. M. Genderna identychnist v ontogenezi osobystosti : monohrafiia. Ternopil : «Navchalna knyha–Bohdan», 2011. 400 s.
- Kikinezhdi, Kiz*, 2006 – Kikinezhdi O. M., Kiz O. B. Formuvannia gendernoi kultury molodi : naukovometodychni materialy do treninhovoi prohramy : navch. posib. Ternopil : Navchalna knyha-Bohdan, 2006. 160 s.
- Konventsiiia pro rivne stavlennia...*, 1983 – Konventsiiia pro rivne stavlennia y rinvni mozhlyvosti dlia trudiashchykh cholovikiv i zhinok: trudiashchi iz simeinymy obov'iazkamy № 156. Ratyfikovano Zakonom №1196-XIV vid 22.10.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text
- Moskalenko*, 2013 – Moskalenko V. V. Sotsializatsiia osobystosti : monohrafiia. Kyiv : Feniks, 2013. 540 s.
- Pezeskhan*, 1993 – Pezeskhan N. Pozytyvnaia semeinaia psykhoterapiia. Semia kak psykhoterapevt. Moskva : Smysl, 1993. 331 s.
- Prymak*, 2012 – Prymak Yu. V. Sotsialno-psykholohichni mekhanizmy formuvannia osobystisnoi identychnosti pidlitkiv u nuklearnii sim'i : avtoref. dys. kand. psykol. nauk : 19.00.05. Kyiv, 2012. 20 s.
- Sim'ia ta simeini vidnosyny...*, 2009 – Sim'ia ta simeini vidnosyny v Ukraini: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku. Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NANU; Ukrainyskyi tsentr sotsialnykh reform; Fond narodonaselennia OON. Kyiv : TOV «Osnova-Prynt», 2009. 248 s.
- Simeinyi kodeks...*, 2002 – Simeinyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- Skoryk*, 2017 – Skoryk M. M. Henderna dyskryminatsiia u dostupi do pratsi y posluh: otsinka stanu vprovadzhennia Ukrainoiu antydyskryminatsiinykh Dyrektyv Rady YeS. Analitichne doslidzhennia. Kyiv, Biuro sotsialnykh ta politychnykh rozrobok, 2017. 78 s.